

Jolanta Migdał

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 <https://orcid.org/0000-0002-4103-6355>

O języku Postylli mniejszej Jakuba Wujka: obraz kobiet w kazaniach na dni świętych — uwagi wstępne

W latach 1573–1575 opublikowana została w Krakowie, zainicjowana przez Stanisława Hozjusza jako odpowiedź na dzieło Mikołaja Reja¹, napisana przez Jakuba Wujka pierwsza polska katolicka postylla²: *Postylla catholica, to jest kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok*, zwana także *Postyllą większą* (Starnawski 1992). Nie jest to jednak jedyny zbiór kazań wybitnego jezuitę. Zamiast bowiem skrócić swoją bardzo obszerną postyllę, aby prości kapłani snadniej użyć i jeśliby tak zły pamięci byli z niej czytać ludziom na kazaniu mogli (Kolbuszewski 1921: 11), Wujek stworzył nowe dzieło — *Postyllę mniejszą to jest krótkie kazania albo wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto wedle nauki samej prawdziwej Kościoła świętego powszechnego dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka teraz z nowu z pilnością napisaną*. Utwór ten po raz pierwszy ukazał się drukiem w Poznaniu w latach 1579–1580³.

¹ Protestancka postylla Mikołaja Reja *Świętych słów a spraw pańskich, które tu sprawował Pan a zbawiciel nasz na tym świecie, będąc w człowieczeństwie swoim, kronika albo postylla, polskim językiem a prostym wykładem też dla prostaków krótkce uczyniona* ukazała się w Krakowie (1557).

² Postylla była bardzo ważnym rodzajem literatury staropolskiej, przez stulecia zmieniała się jako gatunek. Początkowo były to komentarze do Biblii. Od XIV wieku postylle stają się zbiorami kazań tematycznych, jak i homiletycznych objaśnień (Michałowska 1990: 658–660).

³ Ponieważ zapotrzebowanie na tego typu zbiór kazań okazało się bardzo duże, w krótkim czasie opublikowane zostały kolejne wydania Wujkowej postylli. O popularności dzieła świadczy to, że już w 1582

Współcześnie nikt nie podważa ważnej roli odgrywanej przez kobiety w świecie. Sytuacja ta dotyczy także sfery *sacrum*, religii i Kościoła⁴. Inne jednak miejsce zajmowała kobieta w dawnych wiekach. Postanowiłam przyjrzeć się, jakie kobiety zaprezentowane zostały w szesnastowiecznych kazaniach Jakuba Wujka i jaki ich obraz kreśli zasłużony jezuita. W tym tekście sygnalizuję tylko bardzo ogólnie pewne aspekty tych Wujkowych przedstawień.

Do analizy wybrałam część tekstów zamieszczonych przez Wujka w *Postylli mniejszej: Kazania na dni świętych*⁵. Zbiór ten zawiera 33 kazania, w tym 7 tekstów związanych ze świętami maryjnymi (takimi jak np. Zwiastowanie czy Wniebowzięcie), 23 dotyczące świętych patronów dnia oraz 3 odnoszące

ukazało się w Poznaniu drugie wydanie, a następne opublikowano w Krakowie w 1590 roku, kolejne zaś także w Krakowie w latach 1596, 1605, 1617 (Pollak 1965: 420). O tym, że postylla Wujka również dzisiaj, chociaż na pewno niedoceniona, ale uznawana jest za utwór o dużej wartości, świadczyć mogą choćby uwagi Waldemara Smaszcza w popularnym religijnym czasopiśmie: „Ciągle jednak pozostaje w zapomnieniu ks. Jakub Wujek — kaznodzieja, autor pięciu tomów dwu różnych *Postylli*. W tych księgach najpełniej doszedł do głosu niezwykle talent najwybitniejszego bez wątpienia prozaika staropolskiego. Odbiorcy, którzy nie sięgali raczej po poezję Jana Kochanowskiego, uważając je za zbyt trudne, wymagające przygotowania literackiego, czytali wszakże kazania ks. Wujka. Nie wszyscy zapewne mieli świadomość ich wartości artystycznych, ale obcując z jego prozą zaspakajali zarówno potrzeby duchowe, jak i kształtowali smak estetyczny, poznawali też język narodowy w jego szczególnej roli — głosiciela prawd Bożych. Teksty Wujkowych kazań — co może wydawać się zaskakujące — nie tylko zachowały swój urok, ale pozostały do dziś żywe” (Smaszcz 2000).

⁴ Zmianę miejsca kobiety we współczesnym świecie zauważa choćby franciszkanin Jerzy Szyran, pisząc, że „W dzisiejszych czasach rola kobiety wydaje się [...] ulegać dramatycznym przemianom, które oddalają ją od pierwotnego wzorca Ewy, a kierują ku wizji *women*, ściśle związanej ze światem polityki, biznesu i pracy na polu społecznym i zawodowym” (Szyran 2007: 251).

Chcę zaznaczyć, że nie interesują mnie kwestie wartościowania i oceny zmian cywilizacyjnych i kulturowych związanych z równouprawnieniem kobiet, feminizmem czy *gender*.

⁵ Ponieważ nie podejmuję w tym tekście problematyki gramatycznej (nie interesują mnie zagadnienia fonetyczne ani fleksyjne), wykorzystuję dwudziestowieczne wydanie *Postylli* (Wujek 1909).

się do innych świąt (tu kazania: *Na dzień Znalezienia św. Krzyża*, *Na dzień Podwyższenia św. Krzyża* oraz *Na poświęcenie kościoła*). Tylko 3 kazania napisane są na dni, którym patronują święte kobiety, są to teksty: *Na dzień św. Maryi Magdaleny*, *Na dzień św. Jadwigi wdowy* oraz *Na dzień św. Katarzyny*. Kobiety przywoływane są przez Wujka oczywiście nie tylko w kazaniach związanych ze świętami patronek.

Ogólne określenia kobiet

Kobiety najczęściej nazywane są przez kaznodzieję *białogłowami* (*białymi głowami*)⁶ lub *niewiastami*. Leksem *białogłowa* w polszczyźnie swoją udokumentowaną zapisami historię rozpoczyna właśnie w XVI stuleciu, co poświadcza *Słownik polszczyzny XVI wieku* (SPXVI 1967: II/92–95)⁷ oraz internetowy *Wielki słownik języka polskiego* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego, wskazując za Andrzejem Bańkowskim najstarszy zapis w 1566 roku (Bańkowski 2000: I/45). Wujek *białogłową*⁸ nazywa różne kobiety, zarówno te zamężne, jak i panny, stosując ten leksem w tym najszerszym, ogólnym znaczeniu⁹, np.: „Od **białejgłowy** wzięło początek zatracenie, od **białejgłowy** zasię poczęło się nasze naprawienie” (Zwiastowanie, 417)¹⁰, „... iż **białogłowa**, albo jej potomek miał być zetrzeć wężową głowę” (Zwiastowanie, 417), „Nie mogła się znaleźć

⁶ Za SPXVI traktuję obie formy jako warianty jednego leksemu.

⁷ W XVI wieku rzeczownik ten miał przede wszystkim formę zestawienia *biała głowa*, pisanego łącznie lub rozdzielnie. I taka forma poświadczona jest już w 1534 roku. Oznaczał ‘kobietę zwłaszcza dojrzałą, zamężną’, ale także mógł nazywać dziecko płci żeńskiej, dziewczynkę, pannę, przekupkę, handlarke, kobietę leczącą, znachorkę oraz kobietę należącą do służby żeńskiej (SPXVI 1967: II/92–95).

⁸ Według danych SPXVI Wujek stosował powszechną szesnastowieczną formę *białagłowa*, jednak — ponieważ wykorzystuję dwudziestowieczne wydanie *Postylli* — w cytatach zaczerpniętych z tego wydania występują obie postaci. W moich rozważaniach skupiam się ogólnie na słowie, a nie na jego wariantach.

⁹ Współczesne słowniki używają w takich sytuacjach określeń typu ‘kobieta’ w ogóle (zob. choćby WSJP PAN — hasło *białogłowa*).

¹⁰ Lokalizując cytaty, podaję skrót tytułu kazania i numer strony. Rozwiązania skrótów podano na końcu artykułu.

żadna **białogłowa**” (Zwiastowanie, 417), „co za **białogłowa** była, odpowiem ci, Maria Magdalena, siostra Łazarza i Marty” (Magdalena, 467), „to wszystko jedna **białogłowa** Magdalena była” (Magdalena, 467), „cztery **białogłowy** wspomina w tym rodzie ewangelista św. [...] jedna cudzołożnica Uriaszowa żona, druga nierządnicą Rachab, trzecia, która zgrzeszyła ze szwagrem swym Tamar, czwarta poganka Rutha” (Narodzenie, 503), „Matka Jego **białymgłowom** stała się mistrzynią panieńskiej czystości” (Ofiarowanie, 544), „Także i **białogłowa**, jeśli co ślubi, skutkiem niech wypełni” (Ofiarowanie, 547). Drugim ogólnym określeniem kobiety w kazaniach Wujkowych jest rzeczownik *niewiasta*. Wyraz ten ma dłuższą od wyrazu *białogłowa* historię, udokumentowaną licznymi cytatami w *Słowniku staropolskim* (Sstp 1965–1969: V/248–250). Słowo *niewiasta* było wówczas wyrazem wieloznacznym, ale najczęściej używano go w ogólnym znaczeniu ‘kobieta’, zwłaszcza do kobiety zamężnej¹¹. W XVI stuleciu leksem kontynuował staropolskie znaczenia, głównie to podstawowe „osoba dorosła płci żeńskiej, kobieta” (SPXVI 1988: XVIII/202–210)¹². I podobnie jak w wypadku rzeczownika *białogłowa* Wujek w takim ogólnym znaczeniu stosował ten wyraz, np.: „to potępienie, o które nas **niewiasta** przyprawiła, zasię przez **niewiastę** [...] oddalić miał” (Poczęcie, 377), „**Niewiasta** [...], jeśli [...] porodzi syna” (Oczyszczenie, 406), „Ewa przeklęta była między **niewiastami**” (Zwiastowanie, 419), „Insze **niewiasty** [...] w grzechach poczynają” (Zwiastowanie, 421), „Człowiek, narodziwszy się z **niewiasty**” (Chrzciel, 448), „Porodzenie starej a k’temu niepłodnej **niewiasty** nie mogło być bez wielkiej tajemnicy” (Chrzciel, 449). Warto zauważyć, że niektóre (oczywiście nie wszystkie) konteksty sugerują, że kaznodzieja używał rzeczownika *niewiasta* w znaczeniu ‘kobieta zamężna, często taka, która rodzi dzieci’. Sytuacja ta dotyczy zwłaszcza połączeń: *mąż i niewiasta*, np.: „Cokolwiek

¹¹ Pozostałe staropolskie, rzadziej poświadczane znaczenia to ‘żona syna, czyli synowa’ oraz ‘żona brata’ (Sstp 1965–1969: V/250).

¹² W XVI wieku *niewiasta* mogła także odnosić się do synowej, służącej, gospodyni oraz samicy zwierzęcia (SPXVI 1988: XVIII/202–210).

się rodzi z **męża i niewiasty**" (Poczęcie, 377), „tę Pannę, nade wszystkie **i męże i niewiasty** błogosławioną" (Poczęcie, 377). W jednym z kazań Wujek, pisząc o Maryi, wprost przeciwstawia *niewiastę pannie*, czyli dziewicy: „Ona nie była właśnie **niewiastą**, ale Panną [...], z Ducha św. Panną poczęła, Panną porodziła, [...] Panną została" (Oczyszczenie, 406).

Wydaje się, że używanie przez Wujka na nazwanie kobiety określeń *białogłowa* i *niewiasta* paradoksalnie może potwierdzać spostrzeżenie Andrzeja Bańkowskiego, że w XVI wieku leksem *niewiasta* należał do stylu wysokiego, stosowano go głównie w tekstach religijnych, natomiast w mowie potocznej zastępowano wyrazem *białogłowa* (Bańkowski 2000: II/312). Kazania są przecież tekstem religijnym, ale kazania zamieszczone w *Postylli mniejszej* Wujek przeznaczył dla „prostych, ubogich kapłanów” i dla „pospolitego człowieka”, stąd można w nich spodziewać się także polszczyzny potocznej albo — bezpieczniej określić — polszczyzny nie tylko stylu wysokiego.

Dla porządku warto zauważyć, że nie użył Wujek w swoich kazaniach nazwy *kobieta*, co nie powinno jednak dziwić. Chociaż wyraz ten w polszczyźnie udokumentowany został w pierwszej połowie XVI wieku (SPXVI 1976: X/436–437; też Bańkowski 2000: I/736)¹³, ale był to wówczas leksem bardzo silnie nacechowany pejoratywnie, obelżywy, o wyzwiskowym charakterze¹⁴ i z tego powodu nie stosowano go w literaturze religijnej.

¹³ Najstarszy zapis pochodzi z przekładu maksym łacińskich wywodzących się z komedii Terencjusza Mateusza z Kęt z 1545 roku (SPXVI 1976: X/436–437).

¹⁴ „Jak pisze Aleksander Brückner: „Istotnie pojawia się *kobieta* w czasie od 1550 do 1700 r. niemal wyłącznie w literaturze sowizdrzałskiej, we kpinach wszelakich”. Andrzej Bańkowski wspomina o obelżywym, brzydkim, a nawet plugawym słowie, a Wiesław Borys o pogardliwym lub lekceważącym nacechowaniu. O takim zabarwieniu świadczy również fakt, że rzeczownik *kobieta* łączył się często z przymiotnikami: *wszeteczny, plugawy, nikczemny, szpetny*. Z informacji zawartych we wszystkich słownikach etymologicznych wynika, że swoje nacechowanie ekspresywne wyraz *kobieta* zaczął tracić dopiero w XVII wieku, a w XVIII stuleciu stał się neutralny, przyjmując jako podstawowe znaczenie ‘człowiek płci żeńskiej’” (Migdał 2015: 193). Zob. też Walczak 2015.

Kobiety w kazaniach Postylli mniejszej

Przyjrzyjmy się, które kobiety przywołane zostały przez Wujka w tekstach *Postylli mniejszej*. Najczęściej oczywiście przedstawiana jest **Maryja**, Matka Jezusa (Bosak 1995: 132–139; Baldock 2008: 213–221; Adamiak 2010). „W kazaniach *Postylli mniejszej* Jakub Wujek rysuje obraz duchowego piękna Maryi, piękna, którego istota i siła zasadzają się na pokorze, posłuszeństwie, czystości i wierności Bogu. Realizuje w ten sposób renesansowy ideał piękna, w którym cechy zewnętrzne, fizyczne schodzą na drugi plan, a pierwszeństwo oddając wartościom moralnym (Ostaszewska 2001: 82–83)” (Migdał 2004: 408). Warto zauważyć, że jako jedyna niewiasta w kazaniach Maryja jest przez Wujka nazywana nie tylko samym imieniem własnym *Maryja*. Zwykle imię Matki Chrystusa uzupełnione jest dodatkowymi określeniami, z którymi często tworzy bardzo rozbudowane miano, np.: *Maryja Panna*, *Panna Maryja*, *błogosławiona Panna Maryja*, *Najświętsza Panna Maryja*, *Maryja Panna błogosławiona*, *Panna czysta Maryja*, *Maryja Dziewica*¹⁵. Nierzadko też kaznodzieja zastępuje imię Maryi innymi nazwami, odwołując się do jej roli i cech, np.: *wtóra Ewa niebieska i duchowna*, *Matka*, *Matka Syna Bożego*, *Matka Boża*, *Matka Świętego nad świętymi*, *Matka Jego*, *Matka Pana*, *Panna*, *Najświętsza Panna*, *Panna Najświętsza*, *Panna błogosławiona*, *Panna przenajczystsza*, *Królowa*.

Pozostałe kobiety przywoływane są na ogół samym imieniem lub imieniem uzupełnionym lakoniczną informacją o tym, kim są. Można odnieść wrażenie, że według Wujka nie było zwykle takiej potrzeby objaśnień w odniesieniu do postaci biblijnych. Jezuita wspomina w swoich kazaniach następujące żeńskie bohaterki ze Starego Testamentu:

- **Anna** — będąca jedną z dwóch żon Elkany z Ramataim, która podczas pielgrzymki do sanktuarium w Szilo modliła się o potomstwo, ślubując oddać dziecko na służbę Bogu, matka Samuela (Bosak 1995: 22–24;

¹⁵ Wyliczam tutaj wszystkie określenia wyekscerpowane z analizowanych kazań, nie lokalizując poszczególnych nazw, ponieważ występują one właściwie we wszystkich kazaniach.

Adamiak 2006: 102–104; Baldock 2008: 108–109): „Wspominali na onę, która, też będąc nie płodną, Samsona porodziła, który wybawił lud izraelski i na **Annę**, która także po nie płodności w kilka lat porodziła Samuela, wielkiej cnoty męża” (Chrzciciel, 449), „jako **Anna**, matka Samuelowa, będąc nie płodną bardzo długo [...] uciekła się do Boga z gorącą modlitwą” (Ofiarowanie, 544), „obiegał był **Annie** syna Samuela” (Ofiarowanie, 546);

- **Ewa** — pierwsza kobieta, stworzona przez Boga, która ulegając pokusie szatana, skłoniła także mężczyznę do grzechu (Bosak 1995: 71–75; Adamiak 2006: 9–11; Baldock 2008: 15–20): „Pierwsza **Ewa** ziemską i cielesną, która była matką zatracenia wszystkich, stworzona jest bez zmaży grzechu wszelakiego, wtóra **Ewa** niebieska i duchowna, która się stała matką naprawienia i zbawienia, nie miałyby się począć bez grzechu żadnego, gdy Ewa nas przywiodła w ciemności, a Marya światłość porodziła, **Ewa** nas śmierci, a Marya żywota nabawiała. **Ewa** grzech przyniosła, a Marya łaskę. W tej się naprawiło to, co się było w onej pierwszej **Ewie** pokaziło” (Poczęcie, 382), „On rzemieślnik najemniejszy, on złotnik niebieski na początku świata uczynił statek piękny a osobny, to jest **Ewę**” (Poczęcie, 382), „widział czart w raju Adama i z **Ewą**” (Młodziankowie, 403), „posłan był wąż do Ewy” (Zwiastowanie, 417), „Matce naszej **Ewie** szczerzy smutek przyniósł” (Zwiastowanie, 419);
- **Sara** — żona Abrahama, matka Izaaka (Bosak 1995: 183–188; Adamiak 2006: 20–25; Baldock 2008: 23–28): „Wspominali na **Sarę**, która też w nie płodności i w starości porodziła Izaaka, któremu Bóg tak wielkie obietnice uczynić raczył” (Chrzciciel, 449).

Cztery kobiety wspomniane przez Wujka w kazaniach są postaciami biblijnymi łączącymi Stary i Nowy Testament. Historycznie bowiem mieszczą się w obrębie ksiąg Starego Przymierza, ale występują także w Ewangelii według świętego

Mateusza w genealogii Jezusa (Mt 1,1–17). Wujek przywołuje je w słowach: „cztery białogłowy wspomina w tym rodzie ewangelista św. [...] jedna cudzołożnica Uriaszowa żona, druga nierządnicą **Rachab**, trzecia, która zgrzeszyła ze szwagrem swym **Tamar**, czwarta poganka **Rutha**” (Narodzenie, 503). Są to następujące kobiety:

- **Rachab** — kananejska nierządnicą z Jerycha, która pomogła Izraelitom w zdobyć miasto; wspomniana w rodowodzie Jezusa (Mt 1,5) (Bosak 1995: 164–166; Adamiak 2006: 70–72; 2010: 9–11; Baldock 2008: 77–80);
- **Rutha** — właściwie Rut, Moabitka, główna bohaterka Księgi Rut, którą poślubił syn Elimeleka, po jego śmierci żona Booza, prababka Dawida, wspomniana w rodowodzie Jezusa (Mt 1,5–6) (Bosak 1995: 176–180; Adamiak 2006: 96–101; 2010: 9–11; Baldock 2008: 102–107);
- **Tamar** — żona dwóch synów Judy, która będąc wdową, przebrawszy się w strój nierządnic, oszukała Judę i urodziła mu bliźnięta, zapewniając przetrwanie rodu, wspomniana w rodowodzie Jezusa (Mt 1,3) (Bosak 1995: 207–208; Adamiak 2006: 38–40; 2010: 9–11; Baldock 2008: 55–58);
- **Uriaszowa żona** — właściwie Batszeba, żona Uriasza Chetyty, uwiedziona przez Dawida rodzi mu syna, który za karę umiera, po śmierci Uriasza zostaje żoną Dawida i matką Salomona, wspomniana w rodowodzie Jezusa (Bosak 1995: 38–42; Adamiak 2006: 117–119; 2010: 9–11; Baldock 2008: 121–125).

Grupę kobiet z wywodzących się z ksiąg Nowego Testamentu w kazaniach Wujka tworzą¹⁶:

- **Anna** — prorokini, która była świadkiem ofiarowania Jezusa w świątyni jerozolimskiej (Bosak 1995: 21–22; Baldock 2008: 221–222; Adamiak 2010: 94–96): „byli pasterze, trzech królowie, Symeon i **Anna**” (Szczepan, 389),

¹⁶ Pomijam tutaj Maryję, odsyłając do innego wspomnianego już artykułu — zob. Migdał 2004.

„po onych [...] świadectwach od [...] Symeona i Anny w kościele” (Młodziankowie, 400), „Symeon i **Anna** przyjęli ją (ofiare)

- **Elżbieta** — krewna Maryi, żona Zachariasza, która dzięki cudownej interwencji Boga w podeszłym wieku urodziła Jana Chrzciciela (Bosak 1995: 63–64; Baldock 2008: 209–213; Adamiak 2010: 83–86, 90–92): „Masz na przykład **Elżbietę**, krewną twoją, która była niepłodna [...] poczęła syna w starości swej” (Zwiastowanie, 421), „Pan Bóg nad **Elżbietą** okazał wielkie miłosierdzie” (Chrzciel, 447), „Wypełnił się **Elżbiecie** czas porodu, i porodziła syna” (Chrzciel, 447), „Sąsiedzi i powinowaci **Elżbiety św.** radowali się z nią” (Chrzciel, 448), „**Elżbieta** i porodziła syna” (Chrzciel, 448), „jedna jest Maryja, [...] a druga **Elżbieta**, Jej powinowata” (Nawiedzenie, 459);
- **Maria Magdalena / Magdalena** — ewangeliczna postać utożsamiana z grzesznicą z uczty u faryzeusza Szymona, niewiastą, której jako pierwszej ukazał się zmartwychwstały Chrystus oraz z siostrą Łazarza i Marty z Betanii (Fros, Sowa 1975: 382–383; Bosak 1995: 126–130; Baldock 2008: 222–230; Adamiak 2010: 46, 77–80, 106–109, 120–123, 152–153, 155–159, 161–167)¹⁷: „Gdy ja myślę o pokucie **Marii Magdaleny**, mówi Grzegorz św., bardziej mi się chce płakać, albowiem czyje goźby serca [...] płkanie tej grzeszniczki nie zmiękczyło ku pokucie?” (Magdalena, 465), „persona **Magdaleny** nauczy nas pokuty prawdziwej” (Magdalena, 466), „to wszystko jedna białogłowa **Magdalena** była” (Magdalena, 467), „co za białogłowa była, odpowiem ci, **Maria**

¹⁷ Badacze dzisiaj nie utożsamiają już Marii Magdaleny z Marią z Betanii (Bosak 1995: 128; Adamiak 2010: 109). Elżbieta Adamiak pisze wprost: „Doszło bowiem do zlania w jedno trzech różnych kobiet ewangelicznych: bezimiennej grzeszniczki namaszczonej Jezusa [...], Marii z Magdali i Marii z Betanii właśnie. Dziś stoi przed nami zadanie odzyskania jej własnego profilu” (Adamiak 2010: 159).

Magdalena, siostra Łazarza i Marty” (Magdalena, 467), „wiara poznała **Magdalena**, kogo miłować miała” (Magdalena, 471), „rada słyszy swawolna niewiasta, iż też **Magdalena** kiedyś taka była” (Bartłomiej, 491);

- **Marta** — siostra Łazarza i Marii z Betanii, która pełniła w domu rolę gospodyni (Fros, Sowa 1975: 406–407; Bosak 1995: 131–132; Baldock 2008: 227–230; Adamiak 2010: 120–123, 152–159): „Jadał ze sprawiedliwymi i przyjaciółmi swymi, jako z **Martą** i Marią” (Magdalena, 466), „Maria Magdalena, siostra Łazarza i **Marty**” (Magdalena, 467), „**Marta** pana w dom swój przyjmowała” (Wniebowzięcie, 485), „jako Go **Marta** ochotnie i z wielkim z weselem i przyjęła” (Wniebowzięcie, 485), „**Marta** pilna była około posługi” (Wniebowzięcie, 485).

Kobietą, o której pisze w postylli Wujek, ściśle związaną z biblijną historią jest także niewspominana w Piśmie świętym **Anna**, matka Maryi (Fros, Sowa 1975: 101–102; Bosak 1995: 22–24; Niewęglowski 2006: 26.07¹⁸; Baldock 2008: 218): „**Anna święta**, matka Najświętszej Panny, będąc z Joachimem, małżonkiem swym, przez długi czas niepłodną” (Ofiarowanie, 545), „porodziła tedy **Anna** córkę i nazwała imię jej Maryją” (Ofiarowanie, 545), „obiegał drugiej **Annie** córkę Maryję” (Ofiarowanie, 546).

W *Postylli mniejszej* Wujek przywołuje także żeńskie postaci historyczne, które zasłużyły się dla Kościoła i zostały świętymi. Są to:

- **Elżbieta** — najprawdopodobniej Elżbieta z Turynгии, nazywana też Elżbietą Węgierską, córka króla Węgier Andrzeja II, która ufundowała szpital w Marburgu, a po śmierci męża jako tercjarka św. Franciszka pomagała chorym i biednym (Fros, Sowa 1975: 263–264; Niewęglowski 2006: 17.11): „niechaj nie będzie wstyd ubogim i szpitalom w swej osobie służyć, jako i one

¹⁸ W *Leksykonie* ks. Waldemara Niewęglowskiego strony nie są numerowane, a biogramy świętych umieszczone są w porządku kalendarzowym.

panie święte Helena, matka Konstantyna cesarza wielkiego, **Elżbieta**, Jadwiga, Paula rzymianka i inne czyniły” (Wniebowzięcie, 486);

- **Helena cesarzowa** — żona cesarza Konstancjusza Chlorusa, matka cesarza Konstantyna, zasłynęła z hojności dla ubogich, a tradycja przypisuje jej odnalezienie relikwii Krzyża Pańskiego (Fros, Sowa 1975: 263–264; Niewęglowski 2006: 18.08): „Krzyż św., który znalazła **Helena cesarzowa**” (Krzyż, 440), „niechaj nie będzie wstyd ubogim i szpitalom w swej osobie służyć, jako i one panie święte **Helena**, matka Konstantyna cesarza wielkiego, **Elżbieta**, **Jadwiga**, **Paula** rzymianka i inne czyniły” (Wniebowzięcie, 486);
- **Jadwiga wdowa** — Jadwiga Śląska, żona Henryka I Brodatego, matka Henryka II Pobożnego, fundatorka wielu kościołów i klasztorów, z których najślawniejszy stał się klasztor sióstr cysterek w Trzebnicy (Fros, Sowa 1975: 295–206): „niechaj nie będzie wstyd ubogim i szpitalom w swej osobie służyć, jako i one panie święte Helena, matka Konstantyna cesarza wielkiego, **Elżbieta**, **Jadwiga**, **Paula** rzymianka i inne czyniły” (Wniebowzięcie, 486), „jako ta **święta wdowa Jadwiga** czyniła, która przez trzydzieści lat z mężem swoim czystość zachowała, służąc Panu Bogu ustawicznie w modlitwach i w postach z mniszkami w Trzebnickim klasztorze, który ona z mężem swym zbudowała i hojnie nadała” (Jadwiga, 524);
- **Paula** — Paula Rzymianka, a właściwie Kornelia Paula Asinia, żyjąca w IV i V wieku, patronka wdów: „niechaj nie będzie wstyd ubogim i szpitalom w swej osobie służyć, jako i one panie święte Helena, matka Konstantyna cesarza wielkiego, **Elżbieta**, **Jadwiga**, **Paula** rzymianka i inne czyniły” (Wniebowzięcie, 486);
- **Pulcheria** — cesarzowa Konstantynopola, która przyczyniła się do zwołania Soboru chalcedońskiego, wspierająca budowę nowych świątyń, dobrodziejka Kościoła i ubogich (Fros, Sowa 1975, 459–460; Niewęglowski

2006: 10.09): „ona panna święta **Pulcheria** cesarzowa, która w panieństwie dla miłości Pana Chrystusowej trwała aż do śmierci” (Wniebowzięcie, 488), „**Pulcheria** i z Marcjanem cesarzem prosili arcybiskupa, aby on grób [...] przysłał do nich” (Wniebowzięcie, 489);

- **Katarzyna** — prawdopodobnie Katarzyna Aleksandryjska, męczennica¹⁹ (Fros, Sowa 1975: 339–340; Niewęłowski 2006: 25.11), wymieniona jest wyłącznie w tytule kazania: *Na dzień św. Katarzyny* (Katarzyna, 550).

Spoza grona świętych Kościoła katolickiego pojawiła się w kazaniach Wujka tylko jedna kobieta, będącą postacią historyczną — **Agrypina Młodsza**, żona cesarza, matka Neron, która przez swego syna została zamordowana: „czytamy o **Agrypinie**, matce Neronowej” (Jakub, 475).

Na zakończenie chcę tylko zasygnalizować²⁰, że kobiety w kazaniach *Postylli mniejszej* ukazywane są zwykle poprzez pełnione przez nie role: **matki** (np.: „Józef Panny Maryi nie miał, jako żonę, ale raczej, jako za **Matkę** Pana swego. Więc pierwszej dziecię mianuje, aniżeli **matkę**, albowiem nie dziecię dla **matki**, ale **matka** dla dziecięcia stworzona i opatrzona była” (Młodziankowie, 400), „Także i ojcowie i **matki** ich, znosząc to cierpliwie, wiele dobrego pozyskali [...], albowiem jest wiele ojców i **matek**” (Młodziankowie, 404), „Wszystkie chciały być matkami człowieczymi” (Zwiastowanie, 417), „**Matce** naszej Ewie szczerzy smutek przyniósł” (Zwiastowanie, 419), „Jan św. Jeszcze w żywocie **matki** swej poświęcony i Duchem św. był

¹⁹ Kult tej świętej bardzo szybko dotarł do Polski. W roku 1571 w Braniewie Regina Protmann założyła zgromadzenie zakonne katarzynek, które działało na Warmii i Litwie, skasowane zostało dopiero w czasie kulturkampf (Fros, Sowa 1975: 340). Dzisiaj katarzynki działają w 24 domach zakonnych w Polsce, 3 w Rosji i 1 na Białorusi (*Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny*: online).

²⁰ Podobnie jak i wiele tutaj nieprzybliżonych kwestii dotyczących niewiast, pozostawiam ten aspekt obrazowania kobiet w kazaniach Wujka do szczegółowych analiz.

napełniony” (Chrzciel, 447), „**Matka** jego została prorokinią” (Chrzciel, 447)), **żony, mężatki** (np.: „Nie mówi: weźmij **żonę** swoją, ale dziecię i matkę jego” (Młodziankowie, 400), „Z **mężatki** (się) narodził” (Zwiastowanie, 419), „Obiecał Pan Bóg Zacharjaszowi kapłanowi, iż **żona** jego miała mu syna porodzić w starości” (Chrzciel, 447), „Ona jest panna, a ta **mężatka**” (Nawiedzenie, 459)), **córki** (np.: „porodziła tedy Anna **córkę** i nazwała imię jej Maryja” (Ofiarowanie, 545), „matki **córki** swe, albo doma, albo i w klasztorach niechaj ćwiczą we wszelkiej czystości, świętości, pocziwości” (Ofiarowanie, 549)), **panny, wdowy, mniszki** (np.: „Każdy... ma Pana Chrystusa naśladować: kapłani.... gospodarze i gospodynie, dobrze rządząc i sprawując czeladkę swoją, **panny** i **wdowy**, żyjąc w czystości, a modlitwami, postami, jałmużnami służąc Panu Bogu” (Jan, 395), „**Pannom** Bogu poślubionym” (Zwiastowanie, 421), „Księża, mnisi i **mniszki**” (Zwiastowanie, 421), „Ewangelię [...] Kościół św. Chrześcijański czyta w święta **panien i wdów** świętych” (Jadwiga, 523)).

W kazaniach Wujka przeważa pozytywny obraz niewiast²¹, ponieważ kobiety są ukazane przede wszystkim jako te, które działają w Boskim planie zbawienia.

Wykaz źródeł i skrótów

Bartłomiej — *Kazanie na dzień św. Bartłomieja.*

Chrzciel — *Kazanie na dzień Narodzenia św. Jana Chrzciela.*

Jadwiga — *Kazanie na dzień św. Jadwigi wdowy.*

Jakub — *Kazanie na dzień św. Jakóba.*

²¹ Nawet o Ewie Wujek pisze, że „On rzemieślnik najmędrszy, on złotnik niebieski na początku świata uczynił **statek piękny a osobny**, to jest **Ewę**” (Poczęcie, 382), a Maria Magdalena przedstawiona jest w kontekście pokory, pokuty i nawrócenia: „Gdy ja myślę o pokucie Marii Magdaleny, mówi Grzegorz św., bardziej mi się chce płakać, albowiem czyjegożby serca [...] płkanie tej grzesznicy nie zmiękczyło ku pokucie?” (Magdalena, 465), „persona Magdaleny nauczy nas pokuty prawdziwej” (Magdalena, 466).

Jan — *Kazanie na dzień św. Jana, apostoła i ewangelisty.*

Katarzyna — *Kazanie na dzień św. Katarzyny.*

Krzyż — *Kazanie na dzień znalezienia św. Krzyża.*

Magdalena — *Kazanie na dzień świętej Maryi Magdaleny.*

Młodziankowie — *Kazanie na dzień Młodzianków.*

Narodzenie — *Kazanie na dzień Narodzenia Błogosławionej Panny Maryi.*

Nawiedzenie — *Kazanie na dzień Nawiedzenia Panny Maryi.*

Oczyszczenie — *Kazanie na dzień Oczyszczenia Panny Maryi.*

Ofiarowanie — *Kazanie na dzień Ofiarowania Panny Maryi.*

Poczęcie — *Kazanie na dzień Poczęcia Panny Maryi.*

SPXVI — Mayenowa M.R. i in. (red.), 1966–2020, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXXVIII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Warszawa.

Sstp — Urbańczyk S. (red.), 1953–2002, *Słownik staropolski*, t. 1–11, Polska Akademia Nauk, Kraków.

Szczepan — *Kazanie na dzień św. Szczepana.*

Wniebowzięcie — *Kazanie na dzień Wniebowzięcia Panny Maryi.*

WSJP PAN — Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, online: <http://www.wsjp.pl>, dostęp: 10.08.2022.

Zwiastowanie — *Kazanie na dzień Zwiastowania Panny Maryi a Wcielenia Syna Bożego.*

Literatura

Adamiak E., 2006, *Kobiety w Biblii. Stary Testament*, Znak, Kraków.

Adamiak E., 2010, *Kobiety w Biblii. Nowy Testament*, Wydawca: Więź, Warszawa.

Baldock J., 2008, *Kobiety w Biblii*, Lossman K. (przekł.), Bello-na, Warszawa.

.....

Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1-2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Bosak P.C., 1995, *Kobiety w Biblii. Słownik-konkordacja*, W drodze, Poznań.

Fros H., Sowa F., 1975, *Imię twoje. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków.

Kolbuszewski K., 1921, *Postyllografia polska XVI i XVII wieku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.

Mayenowa M.R. i in. (red.), 1966–2020, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXXVIII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Warszawa.

Michałowska T. (red.), 1990, *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze — Renesans — Barok)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Wrocław.

Migdał J., 2004, „Wszystka święta, wszystka piękna, wszystka niepokalana” — o pięknie Najświętszej Maryi Panny w Postylli mniejszej Jakuba Wujka, w: Tomecka-Mirek A. (red.), *Piękno materialne. Piękno duchowe*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, s. 401–408.

Migdał J., 2015, Kobieta, niewiasta, białogłowa według leksykografów, w: Mariak L., Rychter J. (red.), *Współczesny i dawny obraz kobiety w języku i literaturze*, Wydawnictwo Volumina.pl, Szczecin, s. 191–198.

Niewęglowski W.A., 2006, *Leksykon świętych*, Wydawnictwo Rosikon Press, Warszawa.

Ostaszewska D., 2001, *Postać w literaturze. Wizerunek staropolski, obrazy — konwencje — stereotypy*, Wydawnictwo Gnome, Katowice.

Pollak R. (red.), 1965, *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, t. 3: Piśmiennictwo staropolskie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Smaszcz W., 2000, *Postylle ks. Jakuba Wujka*, „Czas Miłosierdzia on-line” 9(125), online: <https://archibial.pl/czas/arch30/art/sml.htm>, dostęp: 10.08.2022.

Starnawski J., 1992, *Postylla Wujka wobec Postylli Reja*, w: Kamińska M., Małek E. (red.), *Biblia a kultura Europy*, cz. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 114–142.

Szyran J., 2007, *Szczególna rola i powołanie kobiety we współczesnych czasach*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 16, s. 251–263.

Urbańczyk S. (red.), 1953–2002, *Słownik staropolski*, t. 1–11, Polska Akademia Nauk, Kraków.

Walczak B., 2015, *Historyk języka o kobiecie*, w: Mariak L., Rychter J. (red.), *Współczesny i dawny obraz kobiety w języku i literaturze*, Wydawnictwo Volumina.pl, Szczecin, s. 331–338.

Wujek J., 1909, *Postylla mniejsza to jest krótkie kazania albo wykłady świętych Ewangelii na każdą niedzielę i na każde święto wedle samej prawdziwej Kościoła świętego powszechnego dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka teraz znowu z pilnością napisana*, Kwieciński A. (poprawa i wydanie tekstu), Księgarnia E. Wende i S-ka, Warszawa.

Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny, online: <https://katarzynki.org.pl>, dostęp: 10.08.2022.

Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, online: <http://www.wsjp.pl>, dostęp: 10.08.2022.

Słowa kluczowe: polszczyzna XVI wieku, Jakub Wujek, postylla, kazania, kobieta

Keywords: 16th century Polish, Jakub Wujek, postylla, sermons, woman

About the language of Jakub Wujek's *Postil minor*: the image of women in sermons for saints' days — introductory remarks

The article presents introductory remarks on the functioning of women in the sixteenth-century sermons of *Postylla minor* [*Postylla mniejsza*] by Jakub Wujek. The method of naming female persons was characterized. Women are most often called *białogłowy* or *niewiasty* and are usually shown by their roles: mother, wife, daughter, virgin, widow, nun. A group of women mentioned in *Sermons for the days of*

.....

saintly patrons was discussed. Mary, the Mother of Christ, is mentioned most often in the sermons. Jakub Wujek also recalls other female biblical heroines: from the Old Testament — Anna, Ewa, Sara, Rachab, Rut, Tamar, Uriah's wife, from the New Testament — Anna, Elżbieta, Maria Magdalena / Magdalena, Marta and not found in the Bible Anna, the mother of Mary. Historical figures also appear in the sermons: Elżbieta — most likely Elżbieta of Thuringia, Empress Helena, Jadwiga widow — Jadwiga of Silesia, Paula — Paula Rzymianka, Pulcheria — Empress of Constantinople, Katarzyna — probably Katarzyna of Alexandria, Agrypina Młodsza — Nero's mother. In Wujek's sermons, women are shown primarily as acting in God's plan of salvation.